

שיעור כא

הברכה השביעית "גואל ישראל", ומוצאי שביעית בן דוד

בא

(מגילה יז ע"ב)

- א. במוצאי שביעית בן דוד בא
- ב. החורבן במוצאי שביעית כי לא שמרו את מצוות השמיטה
- ג. במוצאי שביעית מלך ירבעם על ישראל
- ד. ביטול מצוות התלויות בארץ מזמן ירבעם
- ה. כנסת ישראל עלתה מבבל במוצאי שביעית

א. במוצאי שביעית בן דוד בא

הגמרא (יז ע"ב) עוסקת בסדר הברכות בתפילת עמידה. ברכת "גואל ישראל" היא הברכה השביעית:

ומה ראו לומר גאולה בשביעית? אמר רבא: מתוך שעתידין ליגאל בשביעית, לפיכך קבעוה בשביעית. והאמר מר: בששית – קולות, בשביעית – מלחמות, במוצאי שביעית בן דוד בא? מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא.

רש"י (ד"ה מתוך) הסביר על פי הגמרא (סנהדרין צז ע"א) ששבע השנים שלפני בוא המשיח הן שנים מיוחדות, וכך כתוב בגמרא שהוא ציטט:

תנו רבנן: שבוע שבן דוד בא בו, שנה ראשונה מתקיים מקרא זה: "והמטירתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר" (עמוס ד, ז), שניה - חיצו רעב משתלחים, שלישית - רעב גדול, ומתים אנשים ונשים וטף חסידים ואנשי מעשה, ותורה משתכחת מלומדיה. ברביעית – שובע ואינו שובע, בחמישית – שובע גדול, ואוכלין ושותין ושמחין, ותורה חוזרת ללומדיה. בששית – קולות, בשביעית – מלחמות. במוצאי שביעית – בן דוד בא.

במדרש (פסיקתא זוטרתא במדבר דף קכט ע"ב) נאמר באופן אחר: "ומוצאי שביעית – יצפה למשיח". עוד הסביר רש"י את משמעות הביטוי: "אתחלתא דגאולה":

אתחלתא דגאולה היא – ואף על גב דהאי גאולה לאו גאולה דגלות היא, אלא שיגאלנו מן הצרות הבאות עלינו תמיד, דהא ברכת קיבוץ ובנין ירושלים וצמח דוד יש לכל אחת ואחת ברכה לעצמה לבד מגאולה זו, אפילו הכי, כיון דשם גאולה עלה – קבעוה בשביעית.¹

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, יז ע"ב) כתב שתיקנו להתפלל על הגאולה בברכה השביעית כי יש קבלה שהתחלת הגאולה תהיה בשנה השביעית, וכאמור בירושלמי (ברכות ב, ד):

¹ הרב יהודה אריה לייב אלטר (שפת אמת, יז ע"ב) העיר על דברי רש"י: "ואיני יודע מי הכריחו לזה, דהלא כיון דקיבוץ גלות ובנין ירושלים וצמיחת ישועה מחלקינן בתלתא, אם כן יש לומר דגאולה גם כן מפורשת בפני עצמה, וגם מלשון 'גואל ישראל' שהוא לשון הוה על כל הצרות הבאות תמיד אינו מוכרח".

אמר רבי אחא: מפני מה התקינו גואל ישראל ברכה שביעית? ללמדך שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית.

רבי יונה בשם רבי אחא: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון" (תהילים קכו, א). שירה שביעית היא, להודיעך שאין ישראל נגאלין אלא בשביעית.

פרק זה בתהילים הוא הפרק השביעי בשירי המעלות. ההדגש בירושלמי הוא שהגאולה היא בשנה השביעית, ובבבלי ההדגש הוא שמשיח בן דוד יבוא במוצאי שביעית. לפי הרמב"ם (הל' מלכים יא, א, ד) בואו של משיח בן דוד יחדש וירענן את שמירת המצוות בכל המערכות, האישיות והציבוריות, בשלמות הנעלה והגבוהה ביותר:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה... אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקיבץ נדחי ישראל, הרי זה משיח בודאי, ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד.

מצוות שמיטה ויובל יתחדשו בימות המשיח, ויקיימו אותן מדאורייתא. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל יב, טז) חזר על כך שוב:

וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ, יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שנאמר "והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל, ה). מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו, אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

משמעות האפשרות לקיים את המצוות התלויות בארץ היא שרוב עם ישראל יהיה בארץ וישבו על פי נחלות השבטים. מלך המשיח ייחס כל אחד לפי שבטו, כדברי הרמב"ם (הל' מלכים יב, ג):

בימי המלך המשיח, כשתתישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו, שנאמר "וישב מצרף ומטהר" (מלאכי ג, ג), ובני לוי מטהר תחילה, ואומר: זה מיוחס כהן, וזה מיוחס לוי... ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני.

כתוצאה מכך יוכלו שבטי ישראל להתיישב בנחלותיהם, יקוים התנאי ש"כל יושביה עליה", ותחזור ותתקיים מצוות יובל, וכדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל י, ח):

משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות שנאמר "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" (ויקרא כה, י) בזמן שכל יושביה עליה, והוא שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט אלא כולן יושבים כתקן.

ההתחדשות והרענון של עם ישראל בקיום מלא של התורה בגאולתו השלישית יחלו במוצאי שביעית.

ב. החורבן במוצאי שביעית כי לא שמרו את מצוות השמיטה

מדוע דווקא במוצאי שביעית? נראה שמועד זה הוא תיקון לחורבן שהיה גם כן במוצאי שביעית. בתוספתא (תענית ג, ט; גמרא תענית כט ע"א) נאמר:

רבי יוסה אומר: מגלגלין זכות ליום זכיי וחובה ליום חייב. כשחרב בית המקדש בראשונה מוצאי שבת ומוצאי שביעית היה, ומשמרתו של יהוירב היתה, ותשעה באב היה, וכן בשניה. והלויים עומדין על דוכנן ואומרים: "וישב עליהם את אונם" (תהלים צד, כג). למחר כשייבנה הבית, מהן אומרים? "ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם" (תהלים קו, מח) עושה נפלאות לבדו, וברוך שם כבודו לעולם" (תהלים עב, יח-יט).

הגמרא (ערכין יב ע"א – יג ע"א) דנה באריכות בשאלה: "בראשונה במוצאי שביעית, מי משכחת לה? ... וכן בשניה – ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה?", ומוכיחה על בסיס חישובי שנים שאכן בית ראשון נחרב במוצאי שביעית. כוונת הברייתא באומרה "וכן בשניה" לדברים האחרים, דהיינו שהבית חרב במוצאי שבת ובתשעה באב, אך אי אפשר להוכיח שבית שני חרב במוצאי שמיטה. יש לציין שלדברי רבי יהודה (שם יב ע"ב) כן אפשר להוכיח שהבית השני חרב במוצאי שמיטה. נראה שבית המקדש הראשון ואולי אף השני חרבו דווקא במוצאי שביעית, מפני שאחת הסיבות לחורבן הבתים היא שעם ישראל לא שמר במשך שנים רבות את מצוות השמיטה והיובל. בתוכחות של פרשת בחוקתי אפשר ללמוד על הקשר בין אי שמירת התורה ובין ענישה בגלות מהארץ, וממילא בביטול מצוות השמיטה (ויקרא כו, לב-לה):

והשימותי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם היושבים בה. ואתכם אזרה בגויים והריקותי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה. אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה, ואתם בארץ אויביכם, אז תשבות הארץ והרצת את שבתותיה. כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה.

מאז הכניסה לארץ עד חורבן בית המקדש הראשון עברו שמונה מאות וחמישים שנה. מאז הכניסה לארץ עד שבנו את בית המקדש הראשון, עברו ארבע מאות ועשר שנים (על פי מלכים א ו, א), ומשך תקופת בית המקדש הראשון הוא ארבע מאות ועשר שנים (בבא בתרא ג ע"א). גלות בית ראשון הייתה במשך שבעים שנה, וזאת כתגובה על אי שמירת שבעים שמיטות ויובלות. רש"י (ויקרא כו, לה) חישב את חשבון שבעים השמיטות והיובלות שלא שמרו (כך גם: יחזקאל ד, ח, ברש"י, רד"ק ומלבי"ם שם). משמעות הדבר היא שבמשך כמעט חמש מאות שנה מאז הכניסה לארץ עד חורבן הבית הראשון, לא שמרו שמיטות ויובלות.

הקשר בין הגלות לאי שמירת שמיטה ויובל נזכר בפסוקים שמתוארת בהם הגלות מן הארץ (דברי הימים ב לו, כ-כא):

ויגל השארית מן החרב אל בבל, ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלך מלכות פרס. למלאות דבר ה' בפי ירמיהו, עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה, למלאות שבעים שנה.

ירמיהו הנביא הוכיח את העם על כך שהם אינם שומרים שמיטה (ירמיהו יז, ד-ה):

ושמטתה ובך מנחלתך אשר נתתי לך, והעבדתך את אויביך בארץ אשר לא ידעת, כי אש קדחתם באפי עד עולם תוקד. כה אמר ה', ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו, ומן

ה' יסור בו.²

רש"י (שם) פירש:

² גם הנביא ישעיהו הוכיח אותם על כך (נח, א-יד). בפסוקים שם יש רמזים ליום כיפור של יובל: "כשופר הרם קולך... למה צמנו... הכזה יהיה צום אבחרהו... הלוא זה צום אבחרהו, פתח חרצבות רשע, התר אגדות מוטה, ושלח רצוצים חפשים, וכל מוטה תנתק". על הפסוק "ראוה צרים שחקו על משבתיה" (איכה א, ז) נאמר במדרש (איכה רבה, פרשה א): "על שמיטה 'בחריש ובקציר תשבות' (שמות לד, כא). את מוצא כשגלו ישראל היו שומרין שמיטותיהם. והיו אומות העולם משחקים להם ואומרים להם: בארצכם לא שמרתם את השמיטה, וכאן אתם שומרים את השמיטה?!"

ושמטתה – על כרחך תשמט ארצך את אשר לא שבתה בשבתותיכם שאמרתי לכם "ושבתה הארץ" (ויקרא כה, ב). ובך – אנקם מחמת נחלתך אשר נתתי לך, שלא עשית רצוני להשמיטה. אשר יבטח באדם – בחרישו וקצירו, לומר אזרע בשביעית ואוכל. זרועו – כמו עזרו, וכן תרגם יונתן רוחצניה. ומן ה' יסור לבו – שהבטיחו "וצויתי את ברכתי לכם" (שם כא). כך שמעתי.

באבות דרבי נתן (נוסחא א פרק ל; משנה אבות ה, ט; שבת לג ע"א) נאמר:

גלות בא לעולם על עבודה זרה. דבר אחר: ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים, **ועל שמיטת הארץ**... על שמיטת הארץ, מניין? שנאמר: "אז תרצה הארץ את שבתותיה" (ויקרא כו, לד). אמר להן הקב"ה לישראל: הואיל ואי אתם משמטים את הארץ, היא תשמט אתכם. מספר ירחים שאין אתם משמטים אותה היא תשמט מאליה. לכך נאמר: "אז תשבות הארץ והרצת את שבתותיה כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה" (ויקרא לד, לד-לה).

ובמדרש (תנחומא בהר, א) נאמר:

אמר משה: למה נמכרו ישראל למלכויות הללו? אמר לו מפני שהן מחללין את השביעית. רבי אלעזר הקליר כתב בקינה "איכה יושבה חבצלת השרון" (שאומרים בקהילות אשכנז בקינות לתשעה באב): "גלתה מארצה כלה מקושטה, בעוון מעשרות ושמיטה". בגמרא (סנהדרין לט ע"א) נאמר:

מאי טעמא דשביעתא?... אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא. והן לא עשו כן, אלא חטאו, וגלו.

הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת, פר' בהר, תרמ"ט) הצביע על כך שארץ ישראל בחזקתנו על תנאי שנשמור בה תורה ומצוות כנדרש. בזמן שעם ישראל לא עושה כן, ובמיוחד כשאינו שומר שמיטה הממחישה את אדנותו של הקב"ה בעולם, אין לנו מקום בארץ:

כל כוחן של בני ישראל לזכות בהארץ כשמתעלה אל ה' בכח התורה... נמצא שאינו גזל בדינו, ולכן **בעוון שמיטה גלו**. ולכן הגלות לבני ישראל יותר מכלל אומה, כי אין לנו חלק באמת בזה העולם, רק אם עובדין אותו יתברך כראוי, ומעידין ומבררין מלכותו בעולם ומחזירין הכל אליו יתברך, ממילא יש לנו הכל. וח"ו להיפך, אין לנו כלום בעולם הזה.

הרא"ה קוק (עין איה, שבת לג ע"א) הדגיש את הצורך בגלות כדי להיערך, עם שובנו לארץ, לשמירה וליישום טובים יותר של המצוות, ובמיוחד המצוות החברתיות הייחודיות לעם ישראל בארצו, שיש בהן גילוי של חסד ומשפט אלוקי, מצוות השמיטה והיובל. הרא"ה קוק הרחיב להסביר את המיוחד במצוות שמיטה ויובל בהקדמתו לשבת הארץ, ובהקשר של עונש הגלות בשל אי שמירת שמיטה:

השמיטין והיובלות הם הינם ממעמידי הכלל בארץ ה', להיות לעם לה' אלוקי ישראל, אוהב חסד משפט וצדקה בארץ. והביטול מזה הוא ממשין את החלאים החברתיים, עם כל חלאת תולדותיהם העיוניות והמעשיות מבלי הירפא, עד שתבוא המחלה לזאת המדרגה הירודה, שרק הדבר הנורא מכל, החורבן הכללי, ההפסק האיום המחליף את כל יסודות הכלל "ברוך

משפט ורוח בער" (ישעיהו ד, ד), הוא יעזור לדחיית החלקים הנרפשים ולחידוש הצורה באור חדש.³

ג. במוצאי שביעית מלך ירבעם על ישראל

מניין שלא שמרו שמיטה בבית ראשון, ומדוע? אפשר לקשור זאת לתחילת הבית הראשון, לזמן פילוג הממלכה בין רחבעם מלך יהודה לירבעם מלך ישראל. הפילוג היה במוצאי שביעית, וסיבתו קשורה למצווה המסיימת את שנת השמיטה – מצוות הקהל.⁴ ייתכן שעוד קודם לכן בטלו השמיטות, אך פילוג הממלכה הוא נקודת מפנה משמעותית. כך נאמר בירושלמי (עבודה זרה א, א):

אמר רבי יוסי בר יעקב: במוצאי שמיטה מלך ירבעם על ישראל, הדא הוא דכתיב: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם" (דברים לא, יא). אמר: אנא מיתבעי מיקרי, קאים אנא, ואינון אמרין מלכא דאתרא קדם. ואין מיקרי תיניין – גנאי הוא לי. ואין לא ניקרי – ביזיון הוא לי. ואין מרפינון – אזלון סלקון אינון, שבקון יתי אזלין לון גבי רחבעם בן שלמה, הה"ד "אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם ישוב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם" (מלכים א יב, כו–כז). [תרגום: אמר ירבעם: אני גם רוצה (צריך) לקרוא (במעמד הקהל). הם יאמרו (הסנהדרין, הציבור) שהמלך המקומי, משבט יהודה הוא קודם לקרוא. אם אקרא אחריו, גנאי הוא לי. אם לא אקרא כלל – ביזיון הוא לי. אם אניח להם, ילכו ויעלו הם, יעזבו אותי ויבואו לרחבעם].

באופן קצת אחר, בבבלי (סנהדרין קא ע"ב) נאמר כך:

גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם, שנאמר: "ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד, אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים, ושב לב העם הזה אל אדוניהם אל רחבעם מלך יהודה, והרגני, ושב אל רחבעם מלך יהודה" (מלכים א יב, כו–כז). אמר: גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד, כיון דחזו ליה לרחבעם דיתייב ואנא קאימנא סברי: הא מלכא והא עבדא. ואי יתיבנא – מורד במלכות הוא, וקטלין לי, ואזלו בתריה. [תרגום: אמר ירבעם: הלכה היא שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד. כיוון שיראו את רחבעם יושב ואני עומד, יחשבו שזהו המלך וזה עבד. ואם אשב, אחשב למורד במלכות, ויהרגו אותי, וילכו אחריו].

בעקבות כך הוא עשה שני עגלי זהב, כאמור (שם כח–כט): "ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב, ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלים, הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בदन".

המכנה המשותף לבבלי ולירושלמי הוא זמן פילוג הממלכה. המבחן הראשון הוא כיצד יש להתמודד עם מצב של שני מלכים לעם ישראל, כשעל הפרק שאלת מעמדם ונוכחותם בזמן קיום מצוות הקהל במקדש בירושלים. לפי הירושלמי, מה שהפריע לירבעם הוא השאלה העקרונית, מי

³ עוד בעניין זה: הרב ישעיהו הדרי ("חורבן וגאולה בשבת ובשביעית", שבת ומועד בשביעית, עמ' 112–122).

⁴ זאב ח' ארליך ("הקהל של ירבעם", כתלנו, יב, עמ' 367–381) חישב את מניין השנים והוכיח את האמור בגמרא שבמוצאי שמיטה מלך ירבעם, והמאבק היה בינו ובין רחבעם שקיים מעמד הקהל בירושלים.

קורא קודם, או בניסוח אחר: "מי בראש?" – מי עומד בראש המעמד. שאלת "מי בראש" מרכזית אצל ירבעם, שהרי גם אחרי שירבעם חטא והחטיא את הרבים, הוא לא נענה לקריאת ה' (סנהדרין קב ע"א):

חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן. אמר לו [ירבעם]: **מי בראש?** [השיב לו הקב"ה]: בן ישי בראש. [אמר ירבעם]: אי הכי לא בעינא.

לפי הבבלי, כנראה היה ברור לירבעם שררבעם הוא זה שעומד בראש המעמד, והוא זה שיקרא בתורה. מה שהפריע לירבעם הוא אופן השתתפותו במעמד, הוא יעמוד ורחבעם ישב. המעלה המיוחדת שיש למלך מבית דוד, שהוא רשאי לשבת בעזרה, מעלה שאין אפילו לכוהן הגדול (יומא סט ע"ב), תעמיד אותו במבוכה ובמדרגה נמוכה יותר מהמלך מבית דוד, ועל כן עדיף להימנע ממצב כזה.

הפתרון של ירבעם הוא להקים תחליף לבית המקדש בירושלים, על ידי בניית מקדשי גבול בבית אל ובדן שתוחמות את גבולות ממלכתו, כאומר: כל ממלכת ישראל היא מקדש ואין מקום ייחודי, אין צורך בשבט נבחר כמו שבט לוי שישמשו כוהנים, כי כל הנמצאים בתוך גבולות הממלכה רשאים לעבוד ולהקריב קורבנות: "ויעש כהנים מקצות העם, אשר לא היו מבני לוי" (מלכים א יב, לא). הוא עצמו משבט אפרים, והוא עצמו תפקד ככוהן: "וירבעם עומד על המזבח להקטיר" (שם יג, א), והוא אף קרא לבניו בשמותיהם של בני אהרון הכהן: אביה (שם יד, א) ונדב (שם כב). הכוהנים משבט לוי שגרו בתוך שבטי ישראל איבדו את מעמדם, עזבו את מקומותיהם בשבטי ישראל, ושבנו ליהודה ולירושלים: "והכהנים והלויים אשר בכל ישראל התייצבו עליו מכל גבולם. כי עזבו הלויים את מגרשיהם ואחוזתם וילכו ליהודה וירושלים, כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן לה" (דברי הימים ב יא, יג–יד). יש גם ישראלים משבטים אחרים שלא קיבלו את המהלך של ירבעם, ואף הם עשו כמו הכוהנים והלויים: "ואחריהם מכל שבטי ישראל הנותנים את לבבם לבקש את ה' אלוקי ישראל, באו לירושלים לזבוח לה' אלוקי ישראל" (שם טז).

ירבעם חיפש דרכים לנתק לגמרי את שבטי ממלכתו מירושלים. הוא הוסיף חודש ללוח השנה "בחודש אשר בדא מליבו" (מלכים א יב, לג) ועשה תעמולה גדולה נגד עלייה לירושלים: "רב לכם מעלות לירושלים, הנה אלוקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (מלכים א יב, כח). בשלב מסוים הוא חסם את הדרך, והציב שומרים כדי שלא יעלו יותר (גיטין פח ע"א).

ד. ביטול המצוות התלויות בארץ מזמן ירבעם

מהפסוקים המתארים את העבודה הזרה שעשו במקדשי הגבול בבית אל ובדן, והרמיזה לחטא העגל "הנה / אלה אלוקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (שמות לב, ח; מלכים א יב, כח), אפשר להבין שהבעיה היא בעיקרה בעבודת הקורבנות, אך לא רק עבודת הקורבנות נפגעה. גם המצוות התלויות בארץ קשורות לבית המקדש (דברים יב, ה–ז):

כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלקיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם, לשכנו תדרשו ובאת שמה. והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם ואת מעשרותיכם ואת תרומת ידכם ונדריכם ונדבותיכם ובכורות בקרכם וצאנכם. ואכלתם שם לפני ה' אלקיכם, ושמחתם בכל משלח ידכם, אתם ובתיכם אשר ברכך ה' אלקיך.

רש"י (שם) הסביר:

מעשרותיכם – מעשר בהמה ומעשר שני לאכול לפניכם מן המחיצה. ואת תרומת ידכם – אלו הבכורים, שנאמר בהם (דברים כו, ד) "ולקח הכהן הטנא מידך".

ביטול העלייה לירושלים כך איתו גם את המצוות התלויות בארץ – מעשרות וביכורים, ומכאן קצרה הדרך לביטול מוחלט של מצוות השמיטה. אם למשל לא הפרישו מעשר שני, השתבש גם מניין שנות המעשר, וממילא אין חשיבות לשנת השמיטה.

מעמד ההקהל שבגללו קרע ירבעם לגמרי את הקשר עם המקדש ועם אלוקי ישראל הוא ביטוי לקריעה של סך גדול של מצוות שקשורות זו בזו, ששיאן הוא מעמד הקהל. במעמד הקהל המלך קורא פרשיות מספר דברים "שמחזקות ידיהם בדת האמת" (רמב"ם הל' חגיגה ג, ו). בפרשיות אלו נזכרות גם מצוות הקשורות למצוות התלויות בארץ (סוטה מא ע"א): פרשת "עשר תעשר" (דברים יד, כב) ופרשת "כי תכלה לעשר" (דברים כו, יב). המעמד בבית המקדש היה מאחד את כל העם, אנשים נשים וטף, חכמים שיודעים את התורה יחד עם חקלאים שסיימו שבע שנות עבודה חקלאיות, ועומדים לקראת התחלה חדשה של מסלול כזה. אשר על כן מודגשות בין פרשיות המצוות דווקא פרשת "עשר תעשר" ופרשת "כי תכלה לעשר".

ביטוי לקושי שבקיום מצוות התלויות לארץ תחת ירבעם נמצא בירושלמי (תענית ד, ד):

בשעה שהושיב ירבעם בן נבט פרסדאות [= שומרים] על הדרכים, לא היו מניחין את ישראל לעלות לירושלים. כל מי שהיה כשר וירא חטא באותו הדור היה מביא את בכוריו ונותנן לתוך הסל, ומחפה אותן קציעות, ונוטל את העלי, ונותן את הסל על כתיפו ונוטל את העלי בידו, וכיון שהיה מגיע באותו המשמר, היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? והוא אומר לו: איני הולך אלא לעשות מעט קציעות הללו כפות אחת של דבילה בעלי הזה שבידי. וכיון שהיה עובר את אותו המשמר, היה מעטרן ומעלה אותן לירושלים.

הבאת הביכורים לירושלים בדרך זו, והעובדה שרק מי שהיה כשר וירא חטא באותו דור היה מביא, יכולה ללמד גם על הקושי, ולאחר מכן הביטול המוחלט, של קיום המצוות האחרות התלויות בארץ, שיש להן זיקה למקדש ולירושלים. שמו של ירבעם נדרש (סנהדרין קא ע"ב): "שעשה מריבה בעם" ו"מריבה בין ישראל לאביהם שבשמים". הפילוג הוא במובן השלטוני – מריבה בעם, וגם במובן הרוחני – מריבה של ישראל עם אביהם שבשמים.

אביה בנו של ירבעם חלה ומת, ואחיה השילוני הנביא אמר לאמו (מלכים א יד, יג):

וספדו לו כל ישראל וקברו אותו, כי זה לבדו יבא לירבעם אל קבר, יען נמצא בו דבר טוב אל ה' אלהי ישראל בבית ירבעם.

בגמרא (מועד קטן כח ע"ב) נאמר:

מאי "דבר טוב"? רבי זירא ורבי חנינא בר פפא; חד אמר: שביטל משמרתו ועלה לרגל, וחד אמר: שביטל פרסאות שהושיב ירבעם אביו על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל.

אביה עצמו ביטל את משמרתו ועלה לרגל לירושלים, וגם ביטל את השומרים שאביו הציב על הדרכים.

אך זה היה רק במשמרתו.⁵ השומרים שהציב ירבעם כדי שלא יעלו לירושלים, עמדו במקומותיהם עד סוף מלכות ישראל, בימי הושע בן אלה. כאמור לעיל, במשך תקופה ארוכה, ולמעשה במשך רוב

⁵ כך דייק הרב חנוך זונדל (עץ יוסף, עין יעקב שם) מדברי הגמרא "שביטל משמרתו". דברי רבי זירא ורבי חנינא בר פפא הם בנוגע למה שהיה בזמן משמרתו.

תקופת בית ראשון, לא קוימו במלכות ישראל המצוות שקשורות למקדש, ובכללן גם המצוות שקשורות לארץ. גם לאחר שהושע בן אלה ביטל את האיסור לעלות לירושלים בכל זאת לא עלו (גיטין פח ע"א):

אותן פרדסיאות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל, בא הושע וביטלן, ואף על פי כן לא עלו ישראל לרגל. אמר הקב"ה: אותן שנים שלא עלו ישראל לרגל, ילכו בשבי.

בשל אותן שנים שלא עלו לרגל, עם ישראל גלה במשך שבעים שנה, כנגד שבעים שמיטות ויובלות שהם לא שמרו.

ה. כנסת ישראל עלתה מבבל במוצאי שביעית

בואו של מלך המשיח מבית דוד במוצאי השביעית הוא התיקון לפילוג ולפיצול שהיה בעם בימי ירבעם במוצאי שביעית, וזהו התיקון לחורבן הבית הראשון (ואולי אף השני) שחרב במוצאי שביעית. תחילת שיבת עם ישראל לארצו יהיה במוצאי שביעית (פסיקתא רבתי פרשה לז):

"וככלה תעדה כליה" (ישעיהו סא, י) – מה כלה זו אינה חסרה בפני כל רואיה, כך כנסת ישראל בשעה שעלתה מבבל במוצאי שביעית, אינה חסרה בפני כל מלכיות. ואם נפשך לומר, מה כלה זו כיון שכלו ימי שמחתה חוזרת למלאכתה, אף כנסת ישראל יש לה שיעבוד אחר גאולתה? תלמוד לומר "ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם" (ישעיהו לה, י; נא, יא).

התיקון הוא להתחיל מחדש מסלול של שש שנות עבודה חקלאיות שמפרישים בהן תרומות ומעשרות, ובסיומן שנת שמיטה. אומנם בימי הבית שני, ואף לאחר חורבנו, נהגו תרומות, מעשרות ושמיטה רק מדרבנן, מאחר שלא הכול עלו לארץ, ולא התקיים התנאי הנדרש "כי תבואו – ביאת כולכם" (כתובות כה ע"א; רמב"ם הל' תרומות א, כו), וכן לא נהג יובל, כי לא היו כל יושביה עליה – שבטי ישראל לא ישבו כל שבט בנחלתו (ערכין לב ע"ב; רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ח) – אך זו השאיפה והציפייה לעתיד לבוא.⁶

⁶ הראי"ה קוק התכתב עם הרב יעקב דוד בן זאב וילובסקי, הרידב"ז, שהיה בין המתנגדים הגדולים להיתר המכירה בשנת שמיטה. באחד ממכתביו, כתב לו הראי"ה קוק (אגרות הראיה ב, עמ' קצה–קצו) שקדושת שביעית בזמן הזה חלה גם בזמן שעם ישראל לא היה בארץ, ובוודאי כעת כשעם ישראל חוזר לארצו. "על כן כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהיה מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לארץ ישראל, וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ גלויות קי"ל שהוא קודם לביאת המשיח (יז ע"ב), ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא... הוא מתקן באמת את קדושת היחוד העליון של יסוד שביעית".